

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії
Кваліфікаційна робота
Освітній ступінь – бакалавр

На тему:

«Зміна політичних орієнтацій української республіканської еліти в умовах
перебудови і гласності»

Виконав: студент 4-го року

Спеціальності: 032 «Історія та археологія»

Освітньої програми: «Історія та археологія»

Демченко Кирило Дмитрович

Науковий керівник: Шліхта Н. В.,

PhD, кандидат історичних наук, професор.

Рецензент: Бажан О. Г.,

кандидат історичних наук

Кваліфікаційна робота

захищена з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 2022 р.

Зміст

ВСТУП	2
РОЗДІЛ I: АКТИВІЗАЦІЯ ВІДЦЕНТРОВИХ РУХІВ В СРСР	5
1.1 Місцеві еліти і їх проблеми.....	5
1.2 Мала Батьківщина	10
РОЗДІЛ II: ПЕРЕБУДОВА. ОЧІКУВАННЯ ТА РЕАЛЬНІСТЬ	14
2.1 Кадрові зміни.....	14
2.2 Російське і радянське	17
2.3 «Могильник партії»	20
РОЗДІЛ III: ФАКТОР ЧОРНОБИЛЯ	23
3.1 Брехня та інформаційний вакуум.....	23
3.2 Повноваження і відповідальність	24
3.3 Репутаційний Чорнобиль.....	26
ВИСНОВКИ	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	30

ВСТУП

Зростання в УРСР політичного запиту на відокремлення від Радянського Союзу стало результатом трансформації поглядів різних груп впливу. В 1985-1991 рр. партійна еліта республіки продовжувала складати основу кадрового складу державних управлінців – тих хто найбільше впливав на соціально-економічну і політичну сферу. Від бачення майбутнього цими людьми багато в чому залежав вектор руху УРСР. В тому числі ті дії, які сприяли розвитку відцентрових процесів і здобуттю Україною незалежності.

Збереження українською номенклатурою лояльності до союзного центру існувало доти, доки зберігались взаємні неформальні домовленості між ними. Бурхливі трансформації спричинені Перебудовою значною мірою вплинули на відносини між місцевими елітами та партійною верхівкою у Москві. Так само, велике значення мали поодинокі, однак не менш значущі події на кшталт Чорнобильської катастрофи.

Тож, проаналізувавши фактори часів Перебудови які впливали на відносини між Москвою та Києвом – ми можемо зрозуміти причини змін в поглядах на майбутнє УРСР серед еліт республіки. Зрозуміти причини і перебіг тих процесів, які сприяли розмежуванню колись єдиного політичного простору СРСР.

Об'єктом кваліфікаційної роботи є функціонування номенклатури УРСР в другій половині ХХ ст.

Предметом роботи є події та процеси, які впливали на політичну орієнтацію уряду і партійної верхівки УРСР у 1980-х рр.

Метою роботи є аналіз змін в політичній орієнтації та баченні майбутнього УРСР вищим партійним і державним керівництвом республіки у період Перебудови.

З поставленої мети випливають наступні **дослідницькі завдання**:

- висвітлити стан справ у партійної номенклатури УРСР напередодні Перебудови;
- проаналізувати очікування та вплив політики та окремих подій Перебудови на політичну орієнтацію верхівки КПУ;
- розглянути, які конкретні чинники стимулювали прагнення місцевих еліт до політичного відокремлення.

Нижньою хронологічною межею дослідження стала середина 1960-их років. Необхідність відходу від меж доби Перебудови спричинена розглядом часу усталення в політичному і державному керівництві УРСР низки норм взаємодії із союзним керівництвом. **Верхньою межею** є весна 1990-го р., час проведення перших конкурентних виборів до Парламенту УРСР.

Історіографія проблеми дослідження представлена недавніми дослідженнями, які розглядають аспекти розпаду СРСР та здобуття Україною незалежності. Основними роботами є праці Сергія Плохія, такі як «Остання імперія: занепад і крах Радянського Союзу»¹ та «Чорнобиль. Історія атомної катастрофи»². В глобальному сенсі дане питання підіймається в новому виданні монографії Ярослава Грицака «Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX ст»³. Також, важливим елементом історіографії проблеми біографічні дослідження вищих посадових осіб УРСР. Впродовж 2016-2022 рр., дана тематика в тій чи іншій мірі розглядалась щонайменше в трьох дисертаційних роботах. Загалом, дослідження даної тематики зростає.

Джерельною базою по темі є нормативні документи діяльності радянських партійних та державних функціонерів, їх мемуари та усні свідчення. В контексті аналізу настроїв працівників ЦК КПУ важливим

---

¹ Плохій С. Остання імперія: занепад і крах Радянського Союзу. – Харків, 2019. 510 с.

² Плохій С. Чорнобиль. Історія атомної катастрофи. Харків, 2019. 400 с.

³ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації XIX-XX ст. – Київ, 2019. 656 с.

елементом джерел є архівні матеріали КДБ УРСР. Також, чимало поглядів учасників подій зафіксовано в автобіографічних працях, зокрема Георгія Крючкова⁴, Леоніда Кравчука⁵, Миколи Масола⁶ та інших.

Структура кваліфікаційної роботи зумовлена її метою та дослідницькими завданнями. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. У першому розділі розглядається загальне підґрунтя, на базі якого відбувалось сприйняття українською номенклатурою змін, принесених Перебудовою. У другому розділі висвітлюються тенденції Перебудови які впливали на відносини між Києвом та Москвою. Третій розділ присвячено Чорнобильській катастрофі та її політичним наслідкам для еліт УРСР.

---

⁴ Крючков Г. Трудные уроки. Раздумья бывшего партийного работника. – Київ, 2004. С. 352 с.

⁵ Кравчук Л. Маємо те, що маємо. Спогади і роздуми. – Київ, 2002. 392 с.

⁶ Масол В. Упущений шанс. Київ, 1993 рік. 150 с.

Розділ I: Активізація відцентрових рухів в СРСР

1.1 Місцеві еліти і їх проблеми

Говорячи про активізацію відцентрових рухів в радянських республіках загалом, і в УРСР зокрема, слід проаналізувати сукупність причин, які могли стати основою для формування альтернативного світогляду радянського партійця. Нижче спробую виокремити декілька підстав, які могли стати стимулом для протидії централізованій структурі управління в СРСР у середині 1980-их рр.

«Ефект пружини». Мова йде про природню протидію до впровадження у 1960-их – 1985 рр. централізованої моделі управління справами в республіках. У даному випадку, урізання управлінської автономії в республіках могло призвести до політичного невдоволення місцевих еліт, чий економічний, культурний та політичний вплив у 1954-1964 рр. був тоді набагато потужнішим, аніж у наступні 20 років.⁷

У цьому контексті цікавими є характеристики ситуації 1975-1985 рр. з вуст тодішніх членів президії Ради міністрів УРСР. Хоч радянську партійну модель навряд чи можна розглядати як взірець для поступової розбудови кар'єри, системне просування по службі все ж відбувалось. Наприкінці 1970-их рр., понад 50% її складу становили ті, хто в 1954-1964 рр. обіймали керівні посади в обласних комітетах КПУ.⁸ Зокрема, 5 колишніх перших секретарів обкомів КПУ.⁹ Троє з них зазначали в своїх спогадах, що межі їх повноважень по відношенню до нових керівників обкомів були значно меншими, аніж вплив на них самих їхніх

---

⁷ Баран В. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). – Київ, 1999. С. 272-275.

⁸ Лозицький В. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки. – Київ, 2005. С. 106-109.

⁹ Там само. – С. 108.

попередників.¹⁰ Обійнявши нові посади, вони залишилися з меншими повноваженнями, ніж ті, на які могли «справедливо» розраховувати.

Тож, можна припускати, що десятиріччя помірної автономізації управлінських процесів у 1954-1964 рр. дало певний взірець, який залишився актуальним для працівників КПУ напередодні Перебудови.

Таким чином, концентруючи владні повноваження у союзному центрі, партійні еліти СРСР формували антипатію локальних кар'єристів. Тих, хто залишався осторонь столичних процесів СРСР, а натомість, бажав реалізуватися в межах певної республіки. Тут слід зазначити, що під «локальними кар'єристами» не треба розуміти винятково тих, хто не бажав продовжити кар'єру в союзному центрі. Зважаючи на всеосяжну інтеграцію партійних структур в економічні та правоохоронні процеси, межі владних повноважень місцевих чиновників були межами їх особистого впливу та доходів.¹¹ Іншими словами, позбавляючи місцевого партійного працівника дійсного впливу на процеси в союзній республіці, центральний уряд позбавляв його доступу до отримання номенклатурної вигоди та збільшення суспільного впливу.

Ця теза може узагальнено окреслити проблематику боротьби за «співпрацю» з напівлегальними та нелегальними економічними структурами, що існували в УРСР: підпільними цеховими підприємствами, комісійними торговими мережами тощо. Корупційна складова такої співпраці часто ставала приводом для боротьби за повноваження на різних рівнях: між обласною та республіканською владою, або ж між республіканським урядом та центральними органами влади у СРСР.¹²

---

¹⁰ Крючков Г. Трудные уроки. Раздумья бывшего партийного работника. – Київ, 2004. С. 282-287.

¹¹ Баран В. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). – Київ, 1999. С. 254.

¹² Баран В. Україна після Сталіна: нарис історії 1953—1985. – Львів, 1992. С. 311-314.

У підсумку під «ефектом пружини» варто розуміти політику протидії місцевих еліт централізаційним процесам у боротьбі за власні повноваження. Чим більш централізованою ставала радянська союзна структура, тим більшим ставало невдоволення на місцях. Чим суттєвішим був розрив між номінальними та реальними повноваженнями республіканських урядів, тим більш проблемною ставала кар'єра у центральних державних структурах.

«Накопичення проблем». Другою умовною причиною, яку можемо виділити, як основу для популяризації відцентрових рухів, стала сукупність локальних проблем, накопичених за 20 років «застою». Аби окреслити цей пункт, мені треба детальніше розглянути дисбаланс щодо концентрації різних ресурсів у руках союзного центру та радянських республік.

Проблеми в радянській економіці, що загострювались із кінця 1970-их років призводили до неможливості підтримання попереднього рівня державних видатків.¹³ Починаючи із 1982 року, найбільшого скорочення фінансування зазнали бюджети республік і їх адміністративно-територіальних одиниць. Зважаючи на неабияку вертикальну інтеграцію фінансової системи СРСР, бюджети радянських республік формувалися не за принципом локалізації надходжень, а за принципом перерозподілу асигнацій з Москви.¹⁴ Це, окрім дисбалансу надходжень до бюджетів прибуткових та дотаційних сфер, створювало і іншу проблему, чутливу для локального рівня. У разі зменшення сукупності бюджетних надходжень, видатки найвищих розпорядників могли залишатися на попередньому рівні, або навіть збільшуватись, в той час як видатки

---

¹³ Лановик Б. Економічна історія України і світу. – Київ, 1999. С. 682-684.

¹⁴ Там само. – С. 686.

розпорядників нижчих рівнів фінансувалися за «залишковим» принципом.¹⁵

Така модель фінансових взаємовідносин ставала причиною антогонізації локальних керівників до розпорядників вищого рівня. Однак, не менш важливим є те, що така модель призводила до накопичення проблем на локальному рівні. Недофінансування місцевих бюджетів позначалось на їх спроможності відповідати за локальні сфери господарювання. Як наслідок, республіканські, обласні та міські проекти та програми згорталися. Це, в свою чергу, призводило до появи одразу декількох сторін невдоволення. Локальна номенклатура не могла забезпечувати виконання окреслених на місцевому рівні планів, що позначалось як на її особистому майновому становищі, так і на впливі та авторитеті.¹⁶ Нереалізація місцевих програм блокувала подальше просування партійними сходами. Іншою стороною невдоволення ставали ті самі розпорядники вищого рівня, що урізали фінансування локальних програм. Створивши тимчасовий дисбаланс у видатках, вони тим самим породжували кризу у майбутніх надходженнях. Недофінансована «учора» місцева інфраструктура призводила до суттєвих економічних проблем «завтра».

Однак, місцеву номенклатуру більше цікавили не потенційні глобальні економічні, інфраструктурні та соціальні проблеми в майбутньому. Накопичення різного роду проблем на республіканському та обласному рівнях призводило до неможливості активно діяти вже в реальному часі. Це створювало ще більшу залежність від центральних керівних органів та ще ширшу розбіжність між номінальними та дійсними повноваженнями місцевих партійних керівників. Тепер, питання дрібних

---

¹⁵ Там само. Баран В. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). – Київ, 1999. С. 261.

¹⁶ Власенко А. В.В.Щербицкий и его время. – Харків, 2009 рік. С. 215-216, 232.

інфраструктурних та господарчих проєктів в республіках напряду залежало від прямих асигнувань на ці дрібні проєкти з союзного центру. Це не давало ані можливості для швидкого перегляду планів, ані можливостей для отримання різного роду вигоди місцевими елітами.

Ба більше, під «накопиченням проблем» варто розглядати не лише економічний аспект. Як я вже зазначив, що більш централізованою ставала структура, тим менше можливості для маневру та швидкого реагування на місцевому рівні вона передбачала. Необхідність узгодження з центральним урядом навіть дрібних локальних проблем ускладнювала процес їх вирішення. Швидкість опрацювання запитів ставала дедалі повільнішою, а отже кількість невирішених питань пропорційно зростала.

Через цю проблематичність вирішення місцевих питань у вертикально інтегрованій партійно-державній структурі, наріжною поставала ще одна проблема у відносинах між союзними республіками та центральним урядом. З кінця 1960-их років в центральному уряді відбувалася поступова **«консервація кадрового складу»**. Працівники центрального апарату все частіше зазнавали ротацій у горизонтальній, ніж у вертикальній площинах.¹⁷ Іншими словами, якщо раніше республіканські уряди могли забезпечувати стійку двосторонню комунікацію з центром завдяки кадровому взаємопроникненню, то тепер ця можливість з кожним роком зменшувалась.

Республіканські уряди були «відірвані» від уряду центрального і в сфері ухвалення рішень, і в сфері взаємопроникнення, і в банальній можливості пояснити реальний стан справ «на місцях».

Безумовно, мали місце також чисельні більш конкретні причини, які зароджували відцентрові ідеї серед республіканської партійної номенклатури. Однак, із зазначеного вище можемо припустити, що

---

¹⁷ Баран В. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). – Київ, 1999. С. 251.

усередині 1980-их років, низка ключових керівників КПУ усвідомили, що власні проблеми вони можуть вирішити лише у власній державі.

1.2 Мала батьківщина

Аби зрозуміти суть становлення тих кого пізніше назвуть «суверен-комуністами» треба розглянути роль і місце, яке займала УРСР в Радянському Союзі. Сукупність економічної, географічної та політичної ваги цієї республіки роблять проблематичними порівняння та проведення аналогій з подібними процесами в інших республіках СРСР.

Також, питання економічного, військового та інших значень УРСР для СРСР маємо враховувати, коли намагаємось окреслити те значення, яким себе наділяли радянські партійці, що були вихідцями з України, або ідентифікували себе як українців. Інакше кажучи, нам потрібно зрозуміти підстави для «локального патріотизму» серед українців у радянських партійних структурах та їх бачення власного місця в цій системі. А також те, як такий «локальний патріотизм» співвідносився із приналежністю до загальносоюзної структури СРСР. Для чого? Для того, аби побачити той момент, коли український партієць перестане вважати загальносоюзну структуру СРСР за свою власну.

Інтеграція великої кількості працівників КПУ до центральних керівних органів СРСР наприкінці 1950-их років у контексті реформ Хрущова створила окрему модель співпраці союзної республіки і союзного центру. УРСР стала республікою найбільш відвідуваною радянським вищим керівництвом.¹⁸ Її привілейоване положення підкреслювалось реалізацією тут пілотних новаторських проєктів, відходом від стандартних критеріїв для реалізації інфраструктурних програм тощо.¹⁹ Між працівниками ЦК КПУ у Києві та ЦК КПРС у Москві

---

¹⁸ Шповал Ю. Чьими были «наши» в Кремле-8? Газета «День» 23 червня 2021 р. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/ru/article/istoriya-i-ya/chimi-byli-nashi-v-kremle-8>

¹⁹ Шаповал Ю. І. Брежнєв Леонід Ілліч // Енциклопедія історії України : у 10 т.- Київ, 2003. — Т. 1 : А — В. — С. 374.

відбувались численні ротації, що сприяло укріпленню зв'язків та налагодженню стійкої комунікації. Основою для такого процесу ставали патримоніальні відносини в самій КПРС, зокрема принцип «земляцтва».²⁰

Тож, у порівнянні з вихідцями з Центральної Азії або ж з країн Балтії чи Південного Кавказу, українські партійці могли відчувати куди більшу приналежність до загальносоюзної системи. Вони були її співавторами та постійними працівниками. Вихідці з України могли обіймати найвищі посади в усіх центральних керівних органах СРСР.

Чи зберігали вони в такі моменти свій малий патріотизм до України? Відповідь на це питання важко дати в узагальненому виді. Прослідковуючи їх патримоніальний зв'язок із власним керівництвом, або ж підлеглими, можна говорити про наявність серед українців стійкої територіальної прив'язки. «Земляцтво» ставало основою для кадрової політики цілих міністерств, не кажучи вже про дрібніші структурні одиниці.

Чи говорить це про наявність серед вихідців з України «локального патріотизму»? - радше ні. Але це однозначно свідчить про чималу самоідентифікацію себе із певним регіоном.

З усього вище сказаного, можемо констатувати засилля вихідців з України в центральних урядових структурах СРСР у 1960-1980-их рр. Така «політична діаспора» часто об'єднана між собою земляцтвом та патримоніальним зв'язками. Паралельно з цим, з кінця 1960-их рр. відбувається «консервація кадрового складу» вищих урядових структур СРСР. Тож, ті самі вихідці з України, вже інтегровані у центральні партійні органи, втрачають горизонтальні зв'язки із керівництвом КПУ.

---

²⁰ Шповал Ю. Чьими были «наши» в Кремле-9? Газета «День» 30 липня 2021 р. Режим доступу:
<https://m.day.kyiv.ua/ru/article/istoriya-i-ya/chimi-byli-nashi-v-kremle-9>

Для кращого розуміння ситуації варто деталізувати те, що в радянській повоєнній моделі партійної кар'єри, етнічна приналежність не означала республіканської партійної приналежності. Інакше кажучи, українець міг потрапити до Президії ЦК КПРС з Комуністичної партії Казахстану, в той час як з ЦК КПУ до центрального уряду у Москві міг «піти на підвищення» від молдаван.²¹

Тож, можна говорити про декілька патримоніальних самоідентифікацій партійця: умовно «політичну» і «територіальну». Прикладом першої є кар'єрні злети працівників ЦК КПУ у 1954-1964 роках. Київські колеги Хрущова продовжили свою роботу на якісно новому рівні після злету патрона. Прикладом другої самоідентифікації можна вважати засилля в центральних урядових структурах СРСР вихідців з Дніпропетровщини у 1964-1985 рр. Л. Брежнєв не був інтегрований в ЦК КПУ, працюючи у 1950-их рр. у ЦК КП Молдови та Казахстану. Однак, отримавши владні повноваження в ЦК КПРС, він інтегрував до свого робочого оточення чимало працівників зі своєї малої батьківщини.

І в першій і в другій моделі можна говорити про особливе ставлення до своєї «малої батьківщини» серед тих, хто зміг збудувати кар'єру в центральних урядових структурах. ЦК КПУ у 1954-1964 рр. користувалося порівняно більшою автономією дій, аніж інші республіканські партійні управління.²² А Дніпропетровська область ставала об'єктом численних дотацій, інфраструктурних проєктів тощо у 1964-1982 рр.²³

Однак, варто зазначити, що насправді, об'єктом особливого ставлення часто могла слугувати навіть не певна територія або структура. Ним могла бути та сама сукупність патримоніальних зв'язків: колег,

---

²¹ Шаповал Ю. І. Брежнєв Леонід Ілліч // Енциклопедія історії України : у 10 т.- Київ, 2003. — Т. 1 : А — В. — С. 182.

²² Шаповал Ю. І. Брежнєв Леонід Ілліч // Енциклопедія історії України : у 10 т.- Київ, 2003. — Т. 1 : А — В. — С. 325-327.

²³ Врублевский В. Владимир Щербицкий: записки помічника: слухи, легенди, документи. — Київ, 1993 рік. — С. 164-168.

друзів за службою, колишніх співробітників. Саме вони, а не конкретна республіка чи її міста могли уособлювати ту суть, яка вкладається у поняття «малої батьківщини».

Виходячи з цього, можна зробити припущення стосовно нашого основного концептуального питання: «Коли український партієць перестав вважати радянську систему своєю власною?» - У момент, коли його територіальна і етнічна приналежність до локальних українських структур починають переважати над його патримоніальним зв'язками зі своїми колишніми колегами або земляками, які працюють у центральних урядових структурах.

Тож, впродовж 1960-1980 рр., була сформована низка неформальних домовленостей і зв'язків, які сприяли набуттю українською номенклатурою статусу привілейованості у всесоюзних масштабах. В її основі лежали патронатний зв'язок та так зване «земляцтво». Водночас, спостерігалась тенденція на уповільнення темпів кар'єрного зростання та консервацію еліт. Це лягло в основу тенденції на відчуження українських та всесоюзних еліт, що, в свою чергу, створювало підґрунтя для сепарації політичного простору СРСР. Паралельно з цим, в межах УРСР акумулювалося низка проблем у соціальній і економічній сфері, вирішенню яких заважала загальна структура управління і розподілу бюджетних надходжень в СРСР.

Розділ II: Перебудова. Очікування та реальність

2.1 Кадрові зміни

Масова заміна вищого керівного складу КПРС розпочата у 1985 році стала найбільшим подібним кадровим оновленням з кінця 1960-их років. Такі зміни не були однозначно сприйняті верхівкою КПУ. Менша частина вбачала в цьому вікно можливостей для кар'єрного зростання. Більша ж – з острахом ставилась до можливих невідомих змін в найближчому майбутньому. Найбільше занепокоєння викликало можливе порушення сталих неформальних домовленостей.²⁴ Серед них – політика невтручання центральної влади в низку справ УРСР, а також наявність українського лобі в Москві.

В цьому контексті варто зазначити наявність в УРСР двох найбільших «стартових майданчиків» для кар'єрного зростання: Києва та Дніпропетровська. Перший, мав більше інституційне оформлення для продовження кар'єри. Водночас другий, навіть після смерті Брежнєва, залишався джерелом неформальних контактів з вищим керівництвом КПРС – місцем земляцтва та патронату.²⁵ В межах радянської системи централізованого управління, збереження попередніх неформальних домовленостей залишалось життєвою необхідністю для української номенклатури.

Кістяк Політбюро ЦК КПУ було сформовано на початку 1970-их рр., після призначення Щербицького його Першим Секретарем. До 40% членів Політбюро складала земляки Щербицького – його колеги по

---

²⁴ Крючков Г. Трудные уроки. Раздумья бывшего партийного работника. – Київ, 2004. С. 304.

Плохій С. Остання імперія: занепад і крах Радянського Союзу. – Харків, 2019. С. 79-80.

²⁵ Шповал Ю. Чьими были «наши» в Кремле-10? Газета «День» 5 серпня 2021 р. Режим доступу:

<https://m.day.kyiv.ua/ru/article/istoriya-i-ya/chimi-byli-nashi-v-kremle-10>

Дніпропетровському обкому та міськкомах партії в області.²⁶ Вони були основою безпеки групи вищої партійної номенклатури республіки. Між ЦК КПУ і урядом УРСР відбувались косметичні ротації, введення і виведення членів до Політбюро тощо. Однак, до початку Перебудови партійці в УРСР продовжували зберігати безпрецедентну автономію у кадрових питаннях.

Результати перших кадрових кроків після «Квітневого пленуму» стали підтвердженням побоювань верхівки КПУ. В керівництві КПРС розпочалася тривала дифузія, яка не стала можливістю для кар'єрного зростання місцевих еліт. Успіхом стало вже те, що центральна влада на певний час продовжила політику невтручання в місцеві справи.²⁷ Однак, що більше кадрових змін відбувалось в центральному апараті, тим більше відчуження від своїх ідеологічно-партійних колег відчувала українська номенклатура.

В 1987-88 рр. розпочалася компанія «стимулювання» демократизації місцевого політикуму. Виступаючи перед громадськістю в Києві Горбачов закликав: «Тиснути на апарат знизу, а він робитиме це згори».²⁸ В поєднанні з «Фактором Чорнобиля» це створило безпрецедентне напруження між старими місцевими елітами та союзним центром. З одного боку, місцева номенклатура не мала необхідної кількості інструментів для вирішення локальних проблем самостійно. З іншого ж, керівництво КПРС перекладало на них відповідальність за ці проблеми в очах населення республіки.

В очах тогочасних очільників КПУ та уряду УРСР, переважна більшість яких обіймала свої посади вже понад 15-20 років, горбачовська

---

²⁶ Лозицький В. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки. – Київ, 2005. С. 122-124.

²⁷ Плохій С. Остання імперія: занепад і крах Радянського Союзу. – Харків, 2019. С. 80.

²⁸ Латиш Ю. Володимир Щербицький і Михайло Горбачов: висвітлення взаємовідносини в історіографії та мемуарах // Література та культура Полісся. Вип. 69. Ніжин, 2012.

демократизація стала елементом боротьби проти них.²⁹ Ситуація загострилась восени 1989 року після звільнення Горбачовим Щербицького – своєрідного гаранта недоторканості внутрішніх справ місцевих еліт. Наслідком стали масові кадрові зміни в керівництві КПУ.

В 1985-1988 рр. до складу Політбюро ЦК КПУ увійшло 5 нових членів. У 1989-1990 – 11. Аналогічні зміни відбулись в уряді УРСР. В порівнянні із 1966 – 1985 рр. така швидкість і масштаби змін та оновлень набували приголомшливого характеру.³⁰

В поєднанні із стимулюванням до демократизації це створило політичну турбулентність в республіці. Як наслідок – на політичній арені УРСР з'явилися дві нові потужні сили. В межах КПУ виокремилась група нових лідерів, слабо пов'язаних із системою сформованою навколо Щербицького. Після весняних виборів 1990 р. на політичній сцені УРСР легітимізувались націонал-демократи.

Парадоксом стало те, що як націонал-демократи та і обидві фракції КПУ ставились до союзного центру з недовірою. Ортодокси, представлені колишніми функціонерами часів Щербицького, вважали себе жертвою «інтриги демократизації».³¹ Нова верхівка КПУ розуміла хиткість свого становища, зважаючи на загострення соціально-економічної ситуації в державі.³² Націонал-демократи вже виношували плани по остаточному розриву із союзним центром і здобуттю Україною незалежності.

---

²⁹ Україна: політична історія ХХ — початок ХІ століття, за ред. Володимира Литвина та ін. – Київ, 2007. С 875—947.

³⁰ Лозицький В. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки. – Київ, 2005. С. 120.

³¹ Україна: політична історія ХХ — початок ХІ століття, за ред. Володимира Литвина та ін. – Київ, 2007. С 875—947.

³² Кравчук Л. Маємо те, що маємо. Спогади і роздуми. – Київ, 2002. С. 82-84.

2.2 Російське і радянське

Важливу роль в розвитку сепарації керівних кіл УРСР від центральних партійних і урядових апаратів відіграло постання нової російської еліти в Москві. Зростаюча роль Єльцина в РРФСР пропорційно розділяла поняття «радянське» і «російське». Паралельно із цим змінювався і розподіл реального політичного і керівного впливу в межах самої федеративної республіки.³³ Чим більшим ставав реальний вплив Єльцина в Москві, тим менше зв'язку між Москвою і Києвом залишалось.

Поступове скорочення політичної монополії КПРС призводило до перерозподілу фактичних владних повноважень. Однак якщо «партія влади» носила всесоюзний характер – опозицією до неї виступали окремі регіональні політичні сили, які не були єдиним фронтом. Конкуренція і протистояння з КПРС ставало справою окремих національних сил, які оперували категоріями своїх власних республік та регіональних проблем в їх межах. Інакше кажучи ніщо не поєднувало Народний Рух України за Перебудову із групою Єльцина, яка разом із ним вийшла з КПРС.

Це в свою чергу посилювало внутрішнє розмежування за регіональною і національною приналежністю в самій КПРС. Конкуренція із національно-демократичними чи просто ліберальними силами певної республіки ставало проблемою місцевих комуністів а не всесоюзної КПРС. Без сумніву, не варто перебільшувати автономію і можливість для маневру республіканських Компартій. Однак, зважаючи на регіональні особливості їх конкурентів в кожній конкретній республіці, збільшувались і відмінності в проблемах і задачах, які поставали перед місцевою номенклатурою.

1989-1990 рр. стали ключовими в такому розмежуванні. Загострення відцентрових процесів в СРСР змінили роль і сприйняття союзного центру

---

³³ Плохій С. Остання імперія: занепад і крах Радянського Союзу. – Харків, 2019. С. 66-67.

в уяві української партійної номенклатури. Впродовж десятиліть Москва відіграла роль радянської, і лише потім російської столиці. Натомість тепер, із збільшенням ролі Єльцина як у внутрішній політиці, так і на міжнародній арені – це уявлення зазнавало суттєвого перегляду.³⁴

Важливу роль у цьому відіграла займана Борисом Єльциним посада і сприйняття його Горбачовим як свого найбільшого конкурента.³⁵ Після видворення Єльцина з центральних партійних органів він діяв в межах РРФСР і від імені цього утвору. З одного боку – це ніби виводило його за межі загально радянської політики. З іншого, він демонстрував, що не треба обіймати керівну посаду в ЦК чи Раді (Кабінеті) міністрів СРСР для того щоб мати реальний вплив в цілій союзній державі.

В Москві, в першу чергу, відбувалося протистояння між радянським центральним урядом і російською опозицією, а не між центральним урядом і регіональним націонал-демократичними силами. Це зміщувало фокус проблем центрального апарату КПРС із загальносоюзного у локально-російський. Чим більше зростала роль Москви як центру внутрішнього російського дискурсу, тим меншим ставало її сприйняття як загальносоюзного центру.

Чи вбачали українські комуністи в націонал-демократичних партіях різних республік єдиного ворога їх партії? Відповідь на це питання могла б допомогти зрозуміти ступінь відчуження української партійної еліти. Так, безсумнівно, члени КПУ розуміли зростаючу хиткість свого становища відповідно до ліквідації партійної монополії в межах всього СРСР. Однак чи виступала КПРС єдиним централізованим фронтом проти

---

³⁴ Плохій С. Остання імперія: занепад і крах Радянського Союзу. – Харків, 2019. С. 64-70.

³⁵ Печенев В. Взлет и падение Горбачева: глазами очевидца (из теоретико-мемуарных размышлений 1975 рік – 1991 рік.). Москва, 1996 рік. С. 152.

націонал-демократичних рухів різних республік – скоріше ні.³⁶ Відбувалось поступове відокремлення політичних просторів радянських республік.

Цьому сприяла відсутність єдиної всесоюзної партії опозиції – обличчя єдиного опонента КПРС. Єльцин не був уособленням всесоюзної опозиції.³⁷ Він діяв в межах внутрішнього дискурсу РРФСР. Протистояння Єльцина і Горбачова не переводило першого в у всесоюзний розряд. В очах української номенклатури, воно, радше, опускало Горбачова до внутрішнього російського дискурсу.³⁸

Чим більше у всесоюзній політиці з'являлося внутрішнього російського протистояння – тим менше залишалося місця для проблем українських партійців. Нове покоління, яке прийшло на зміну соратникам Щербицького відчувало проблему аналогічну до проблеми своїх попередників.³⁹ Центральний Комітет покинув їх сам на сам із проблемами всередині республіки. На цей раз – не ядерними, однак не менш болючими. Початок політичної демонополізації і зародження конкуренції поставили локальну номенклатуру у незвичне становище.

Закрита корпоративна культура, яка формувалася десятиліттями відтепер не могла продовжувати безперешкодно існувати. Інакше кажучи, українські комуністичні партійці не були готові відкритої конкуренції. Взимку-навесні 1990 р. – це змальовувало для керівництва КПУ неприємні перспективи. І хоча реальне становище комуністів залишалося відносно

---

³⁶ Україна: політична історія ХХ — початок ХІ століття, за ред. Володимира Литвина та ін. – Київ, 2007. С. 910.

³⁷ Плохій С. Остання імперія: занепад і крах Радянського Союзу. – Харків, 2019. С. 66. Кравчук Л. Маємо те, що маємо. Спогади і роздуми. – Київ, 2002. С. 87.

Три дні вересня (Матеріали установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову). – Київ, Редакція 2000. С 215-217.

³⁸ Плохій С. Остання імперія. – Харків, 2019. С. 159-170.

Крючков Г. Трудные уроки. Раздумья бывшего партийного работника. – Київ, 2004. С. 315-318.

³⁹ Кравчук Л. Маємо те, що маємо. Спогади і роздуми. – Київ, 2002. С. 91.

міцним, сам факт початку політичної конкуренції в межах республіки для багатьох став шокуючим.⁴⁰

Місцеві комуністи зберігали за собою фактичний контроль над республіканським урядом, економікою та державною безпекою.⁴¹ Однак навіть за таких умов, ситуація складалась більш ніж незвична. Роки життя в командно-адміністративній системі управління економікою та фінансами, централізована модель державної безпеки тощо – унеможливлювали швидкий перехід до використання усіх наявних на локальному рівні інструментів політичного протистояння. Інакше кажучи в перший політичний сезон 1989-1990 рр. українська партійна еліта КПУ зайшла без необхідних навичок, вмінь і уявлень.

2.3 «Могильник партії»

Даний термін С. Плохій використовує в своїй праці *Остання імперія: занепад і крах Радянського союзу*.⁴² На прикладі вищого партійного керівництва СРСР він демонструє, як демонополізація політичного простору знищувала основу існування КПРС. Відсутність необхідності бути членом Компартії для обіймання вищих керівних і політичних посад в межах республіканських урядів, а головне – в РРФСР, сприяло масовому відтоку з лав КПРС.⁴³

В УРСР цей процес початково не набув настільки масових масштабів, як в Росії і країнах Балтії. Навпаки, восени-взимку 1989-1990 рр. альтернативні, опозиційні сили формувались головню не з колишніх членів КПУ, а з дисидентів і націонал-демократичного крила інтелігенції.⁴⁴

---

⁴⁰ Крючков Г. Трудные уроки. – Київ, 2004. С. 318.

⁴¹ Плохій С. *Остання імперія*. – Харків, 2019. С. 66.

⁴² Плохій С. *Остання імперія: занепад і крах Радянського Союзу*. – Харків, 2019. С. 49.

⁴³ Масол В. *Упущений шанс*. Київ, 1993 рік. С. 22-25.

⁴⁴ Три дні вересня (Матеріали установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову). – Київ, Редакція 2000. С. 82-89.

Для УРСР характерною стала інша риса партійної деконструкції. В 1990 р. розпочався масовий відтік з лав місцевих комітетів КПУ. Якщо вище партійне керівництво в Києві продовжувало перебувати в межах КПУ, то члени обласних та міських комітетів партії розпочали масовий вихід з неї.⁴⁵ Дана тенденція не була рівномірно поширеною всією територією УРСР. Першість тут тримали західні і центральні регіони країни. Основний відтік спостерігався серед адміністративних працівників нижнього рангу: директорів шкіл, лікарень, дрібних підприємств тощо.

Загострення соціально-економічних проблем сприяло пошуку винних у побутових тяжбах населення. Винними - ставали керівники нижчих щаблів. Причому, їхня партійна приналежність ставала вагомою, а іноді і основною причиною негативного ставлення. Як наслідок – вихід з непопулярної партії для когось ставав надією на порятунок власного обличчя, збереження соціального статусу тощо.⁴⁶ Впродовж декількох років, членство в КПРС стало не джерелом можливостей, а джерелом проблем та соціальної токсичності.

Однак, в 1989-1990 рр. така тенденція мало охопила вище партійне керівництво КПУ в Києві. Незважаючи на загальне хитке становище КПРС в СРСР, тут місцева номенклатура продовжувала зберігати відносну стабільність. Масового відтоку кадрів не спостерігалось. Це в свою чергу сприяло створенню міфу про «тиху комуністичну гавань в УРСР».⁴⁷

Проте, серед Політбюро ЦК КПУ продовжувала домінувати думка, що політична легітимізація націонал-демократів та внутрішні партійні проблеми є загрозами, однак не смертельними.⁴⁸ Іншими словами, мало хто з ЦК КПУ продовжував всерйоз сприймати можливість повного

---

⁴⁵ Масол В. Упущений шанс. Київ, 1993 рік. С. 24.

⁴⁶ Кравчук Л. Маємо те, що маємо. Спогади і роздуми. – Київ, 2002. С. 89.

⁴⁷ Масол В. Упущений шанс. Київ, 1993 рік. С. 32-24.

⁴⁸ Крючков Г. Трудные уроки. Раздумья бывшего партийного работника. – Київ, 2004. С. 320.

усунення КПУ керівництва в державі через внутрішні проблеми УРСР. Натомість, більшою глобальною загрозою здавались глобальні проблеми КПРС в СРСР.

Активність російської опозиції і відверта втрата фактичних позицій партійцями ЦК КПРС, сприяла зниженню авторитету центрального апарату партії в очах української номенклатури. Після усіх викликів 1986-1990 рр. – це сприяло ще більшому посиленню атмосфери недовіри між центральним апаратом партії і локальною українською номенклатурою.

Тож, спричинені перебудовою кадрові зміни сприяли зростанню напруження між місцевими партійними елітами КПУ та центральним керівництвом КПРС. Політику невтручання у внутрішні українські справи було згорнуто, що стало причиною невдоволення керівництва УРСР. Паралельно з цим, демонополізація політичного простору в республіці, що спричиняло масовий відтік середньої і нижньої ланки членів партії. Демократизація та гласність ставили українську номенклатуру у невідгідне становище. Це, в свою чергу, розцінювалось як спроба остаточного усунення від влади.

До того ж, відсутність загального уособлення всесоюзної опозиції підсилювала тенденцію до розмежування політичного простору в СРСР. Націонал-демократичний фронт в УРСР був внутрішньою проблемою місцевої номенклатури, а не КПРС загалом. Натомість вище партійне керівництво СРСР занурювалось в цей час у внутрішній дискурс РРФСР. Тож, серед місцевого партійного керівництва зростало відчуття покинутості, а згодом, і ворожості у стосунках із центральним урядом СРСР і ЦК КПРС у Москві.

Розділ III: Фактор Чорнобиля

3.1 Брехня та інформаційний вакуум

Чорнобильська аварія 26 квітня 1986 року мала багатосторонній вплив на відносини між урядом УРСРС та центральним урядом СРСР. В даній роботі я розглядаю три основних фактори загострення:

- фактор особистої безпеки;
- проблеми із ліквідацією наслідків аварії;
- репутаційні втрати внаслідок аварії;

Політика применшування реальних масштабів трагедії, пропагована центральним урядом, вимагала від місцевого партійного керівництва набору показових дій. Верхівка УРСР була поставлена у важке становище: ціною власної безпеки підтверджувати версію, що заперечувала згубний вплив катастрофи. Символом таких дій стала першотравнева демонстрація на Хрещатику, на якому була присутня ціла верхівка КПУ.

За два дні до проведення маршу, Щербицький ще не був повідомлений про реальні масштаби трагедії. Однак, як і інші члени Політбюро ЦК КПУ, він знав про значно гірше становище в Чорнобилі, ніж те про що звітувала офіційна пропаганда.⁴⁹ Так само, було відомо і про евакуацію сімей дипломатів низки іноземних місій в СРСР.⁵⁰ Однак, вдень 1-го травня, він разом із родиною перебував на Хрещатику вдаючи контрольованість і нормальність поточної ситуації.

Вимушена необхідність ретрансляції офіційної позиції центрального уряду стосовно наслідків катастрофи спричиняла низку особистісних конфліктів в межах КПУ. З одного боку, впродовж травня-червня, серед верхівки КПУ відбувалось усвідомлення реальних масштабів трагедії і її потенційних віддалених наслідків. З іншого боку, поширення даної

---

⁴⁹ Кушнір Л, Шевченко В. “Провести демонстрацію 1 травня 1986-го наказали з Москви”, Українська правда, 25 квітня 2011 р., Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/4db5d3966b581>.

⁵⁰ Плохій С. Чорнобиль. Історія атомної катастрофи. Харків, 2019. С. 119.

інформації заборонялось – присвячені у деталі реальної картини мали продовжувати вдавати контрольованість ситуації.⁵¹

Інакше кажучи, присвячені у суть подій мали брехати власному найближчому оточенню у питанні особистої безпеки. Однак, оскільки повністю запобігти витоку інформації не вдавалось, органи державної безпеки продовжували звужувати коло тих хто мав доступ до інформації про дійсний стан речей.

Атмосфера таємниць і секретності, вбивала залишки довіри між центральним урядом і локальною елітою. Чим більше інформаційних обмежень вводилось «згори», чим меншим ставало коло присвячених у реальний стан речей – тим більшою ставала криза у відносинах між Москвою та Києвом.

3.2 Повноваження і відповідальність

Процес ліквідації наслідків аварії спричинив ще більше кризових ситуацій. Коренем проблем став розподіл повноважень та задач в процесах, які відбувалися в травні-вересні 1986 р. Першочергово, в процесі усвідомлення реальних масштабів катастрофи, початку евакуації та локалізації наслідків аварії, сталої структури розподілу обов'язків не існувало.⁵² Надалі, встановився приблизно наступний поділ відповідальності: центральні органи влади СРСР займались боротьбою з техногенними наслідками аварії; структури УРСР були відповідальні за вирішення гуманітарних проблем.⁵³

Однак, зважаючи на відсутність чіткого розмежування обов'язків між урядовою комісією Бориса Щербини і структур УРСР, постійне місце мала дискоординація і взаємні звинувачення. Зважаючи на те, що

---

⁵¹ Плохій С. Чорнобиль. Історія атомної катастрофи. Харків, 2019. С. 112-129, 180-182.

⁵² Там само. С. 131-135.

⁵³ Там само. С.197-198.

представники локальних структур УРСР знаходились у завідомо слабшому становищі, ніж урядова комісія, місцеві керівники «призначались відповідальними» за провали в процесі ліквідації наслідків аварії.⁵⁴

Відсутність чіткого, зафіксованого поділу зон відповідальності створила поле для маневру, який використовувався для виправдань і перекладання відповідальності. Первинним джерелом інформації про перебіг ліквідації наслідків аварії становили звіти від урядової комісії Щербини, а не повідомлення від уряду УРСР з Києва.⁵⁵ Тож, в очах центрального московського уряду, місцева влада ставилася до вирішення проблем безвідповідально. Саме на локальні еліти покладалась провина за переважну більшість проблем, які виникали в процесі ліквідації наслідків аварії.

Наслідком цього ставали численні звинувачення на адресу місцевих українських керівників, що часто призводило до небаченого досі втручання центрального уряду в місцеві партійні справи. Від ЦК КПУ вимагали звільнень і покарань конкретних осіб, на яких перекладалась вина за провали; в керівні структури низки республіканських міністерств, що досі користувались певною автономією, вводились тимчасові посадові особи з центрального уряду, які одразу ж перебила на себе повноту повноважень в цілих секторах роботи.⁵⁶

В результаті, відбувався новий виток загострення у відносинах між ЦК КПСР, урядом СРСР, з однієї сторони, та ЦК КПУ і урядом республіки з іншої.

---

⁵⁴ Плохій С. Чорнобиль. Історія атомної катастрофи. Харків, 2019. С. 238-239.

⁵⁵ Печенев В. Взлет и падение Горбачева: глазами очевидца (из теоретико-мемуарных размышлений 1975 рік – 1991 рік.). Москва, 1996 рік. С. 181.

⁵⁶ Плохій С. Чорнобиль. – Харків, 2019. С. 185.

Проблему підігрівало те, що уряд республіки не міг в повній мірі самостійно забезпечити вирішення гуманітарного блоку питань. Переселення десятків тисяч людей, організація небаченої досі за своїми масштабами логістики вимагало чималих ресурсів, можливості залучення яких були достатньо обмеженими.⁵⁷ Це в свою чергу загострювало соціально-політичні проблеми в УРСР.

3.3 Репутаційний Чорнобиль

Проблеми із вирішенням гуманітарних наслідків аварії призводили до зростання невдоволення місцевим урядом в межах УРСР. Критика ЦК КПУ та Ради міністрів УРСР збільшувалась. Особливо сильно це відчувалось в найвищих керівних колах КПУ, які мали забезпечувати організацію процесу ліквідації наслідків аварії без зазначення її реальних масштабів.⁵⁸

Серед населення УРСР, а головне – серед київської інтелігенції, місцева номенклатура ставала відповідальною за приховування реальних масштабів аварії, проблеми із її ліквідацією тощо.⁵⁹ Проблема Чорнобиля гостро відчувалась в Києві, а не в Ленінграді чи Москві. Тож, основна маса невдоволення була локалізована в межах УРСР та БРСР. Важливим є те, що центральний уряд в Москві не намагався захистити своїх українських колег в цьому питанні. Навпаки, така акумуляції відповідальності на локальних елітах була вигідною і зручною для союзного центру.

Верхівка КПУ потрапила в політичну пастку. З обидвох боків на них покладалась відповідальність за проблеми і процеси, на які сама вона могла впливати відносно мало.⁶⁰ В результаті, аварія на ЧАЕС у поєднанні

---

⁵⁷ Плохій С. Чорнобиль. Історія атомної катастрофи. Харків, 2019. С. 224-228.

⁵⁸ Кушнір Л, Шевченко В. “Провести демонстрацію 1 травня 1986-го наказали з Москви”, Українська правда, 25 квітня 2011 р., Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/4db5d3966b581>.

⁵⁹ Бажан О. Настрої та поведінка населення Києва у часи аварії на Чорнобильській АЕС. // Краєзнавство. — 2016. — № 1-2. — С. 72-77.

⁶⁰ Плохій С. Чорнобиль. Харків, 2019. С. 275-280.

з політичним новаціями Перебудови стала для української номенклатури бомбою уповільненої дії.

Чим більше розширювалась лібералізація і гласність, пропагована центральним урядом, тим більше звинувачень надходило на адресу вищого партійного керівництва КПУ і уряду УРСР. В цій ситуації горбачовський заклик «тиснути на владу знизу»⁶¹ був в очах партійних еліт нічим іншим як остаточним підривом залишків їх авторитету.

Демонополізація політичного простору і перехід до відкритих виборів довершували справу політичного атентату на КПУ. На вибори до ВР УРСР, українські радянські партійці мали йти з багажем відповідальності за Чорнобиль. З точки зору члена ЦК КПУ, або ж посадовця уряду УРСР, така ситуація була, у кращому випадку – покиданням напризволяще, у гіршому – спробою усунення місцевих еліт від влади.⁶² Так чи інакше, деякі з відсторонених в 1989-1990 рр. членів Політбюро ЦК КПУ вважали себе зрадженими центральним урядом.

Говорячи про наслідки аварії на ЧАЕС, в кінці 1990-их рр., Горбачов продовжував покладати на колишнє керівництво УРСР відповідальність за низку проблем пов'язаних із її ліквідацією і наслідками. На його думку, місцеве керівництво в 1986-1988 рр. отримало достатню кількість необхідних для кращого вирішення проблем можливостей і повноважень, переданих «на низ» Перебудовою. Натомість, ортодоксальне керівництво УРСР не змогло зорієнтуватись в ситуації і зайняло пасивну позицію, яка створила для центрального уряду низку проблем.⁶³

---

⁶¹ Плохій С. Остання імперія: занепад і крах Радянського Союзу. – Харків, 2019. С. 50.

⁶² Латиш Ю. Володимир Щербицький і Михайло Горбачов: висвітлення взаємовідносини в історіографії та мемуарах // Література та культура Полісся. Вип. 69. Ніжин, 2012.

⁶³ Печенев В. Взлет и падение Горбачева: глазами очевидца (из теоретико-мемуарных размышлений 1975 рік – 1991 рік.). Москва, 1996 рік. С. 183-185.

Чи дійсно в руках керівники УРСР могли краще діяти у вирішенні проблем спричинених Чорнобилем – питання абсолютно іншого дослідження. Для нас, наразі, важливо те, що в результаті чорнобильської катастрофи та ліквідації її наслідків, серед керівництва УРСР поширилась недовіра до центрального союзного уряду і керівництва КПРС.⁶⁴ Політична відповідальність за наслідки аварії в межах УРСР, результати внутрішніх чвар, позбавлення КПУ монопольного положення в республіці – все це сприяло відчуженню української партійної номенклатури від загального тіла КПРС.

Чорнобильська катастрофа стала каталізатором розриву між Києвом та Москвою. Відсутність чіткого розподілу обов'язків під час ліквідації аварії, перекладання відповідальності за провали урядовою комісією на місцеву владу – все це сприяло посиленню невдоволення центральною владою. Паралельно з цим зростало невдоволення керівництвом УРСР серед мешканців республіки. Зростання соціально-економічних проблем, нашарування на них комунікаційної кризи, спричиненою аварією на ЧАЕС, тощо – сприяло падінню авторитету місцевих еліт. Винними в цьому керівництво КПУ достатньо справедливо вважало центральне керівництво в Москві.

---

⁶⁴ Крючков Г. Трудные уроки. Раздумья бывшего партийного работника. – Київ, 2004. С. 321-323.

ВИСНОВКИ

Укладені в 1960-1980 рр. неформальні домовленості між місцевою елітою КПУ та вищим партійним керівництвом у Москві сприяли здобуттю місцевою номенклатурою привілейованого становища у всесоюзних масштабах. УРСР була вдалим майданчиком для кар'єрного зростання. Паралельно з цим, керівництво КПСР провадили політику невтручання у внутрішні справи УРСР. Однак, накопичені за період Застою економічні проблеми в республіках СРСР закладали основу для майбутньої соціально-політичної кризи. Інакше кажучи, в середині 1980-их рр., партійна верхівка КПУ могла почувати себе відносно впевнено «сьогодні», однак з острахом думала про «завтра».

В цей самий час починається розмежування політичного простору СРСР. В основі цього процесу лежало уповільнення темпів кар'єрного зростання, різність проблем з якими зіштовхувалися посадовці в Києві та Москві тощо. Незабаром, на це нашарувалися проблеми загострені Перебудовою. Демонізація політичного простору, демократизація і гласність сприймалися керівництвом КПУ як інтрига союзного центру спрямована проти них. Зростання в УРСР внутрішньої опозиції, і занурення центральної влади у боротьбу із суто з російською опозицією призводило до відчуження КПУ від загального тіла КПСР.

Аварія на ЧАЕС сприяла зростанню кризи у відносинах між союзним центром і Києвом. Керівництво КПУ зазнавало критики, як від місцевих еліт так і з Москви. Багато в чому, на них перекладався основний тягар відповідальності за провали в ліквідації наслідків катастрофи. Серед уряду УРСР і верхівки КПУ зростало невдоволення керівництвом СРСР. Відчуження українських партійних еліт від всесоюзних посилювалось. Інакше кажучи, навесні 1990-го р. серед української номенклатури актуалізувалась думка, що свої проблеми і проблеми республіки їм краще вирішувати без наявності московського уряду.

Список використаних джерел та літератури

Джерела:

1. Врублевский В. Владимир Щербицкий: записки помічника: слухи, легенды, документи. – Київ, 1993 рік. – 410 с.
2. Кравчук Л. Маємо те, що маємо. Спогади і роздуми. – Київ, 2002. 392 с.
3. Крючков Г. Трудные уроки. Раздумья бывшего партийного работника. – Київ, 2004. С. 352 с.
4. Лановик Б. Економічна історія України і світу. – Київ, 1999. С. 980 с.
5. Лозицький В. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки. – Київ, 2005. 520 с.
6. Масол В. Упущений шанс. Київ, 1993 рік. 150 с.
7. Три дні вересня (Матеріали установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову). – Київ, Редакція 2000. 840 с.

Література:

1. Бажан О. Настрої та поведінка населення Києва у часи аварії на Чорнобильській АЕС. // Краєзнавство. — 2016. — № 1-2. — С. 72-77.
2. Бажан О., Данилюк Ю. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). Київ: «Рідний край». 2000. 616 с.
3. Баран В. Україна після Сталіна: нарис історії 1953—1985. Львів: «Полтва». 1992. 342 с.
4. Баран В. Україна: новітня історія. Львів: «Полтва». 2003. 667 с.
5. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи: 1946-1980. Київ: «Альтернативи». 1999. 304 с.
6. Барановська Н., Верстюк В., Кульчицький С. Уряди України у ХХ ст. Київ: «Наукова думка». 2001. 607 с.

7. Власенко А. В.В.Щербицкий и его время. – Харків, 2009 рік. С. 215-216, 232.
8. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної нації. Київ: «Академія». 2000. 656 с.
9. Король В. Історія України. Київ: «Академія». 1999. 450 с.
10. Кушнір Л, Шевченко В. “Провести демонстрацію 1 травня 1986-го наказали з Москви”, Українська правда, 25 квітня 2011 р., Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/4db5d3966b581>.
11. Лановик Б., Матисякевич З., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу. Київ: «Вікар». 1999. 737 с.
12. Латиш Ю. Володимир Щербицький і Михайло Горбачов: висвітлення взаємовідносини в історіографії та мемуарах // Література та культура Полісся. Вип. 69. Ніжин, 2012.
13. Лозицький В. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки. – Київ, 2005. С. 122-124.
14. Панченко П., Веселова О., Барановська Н. Україна: Друга половина ХХ ст.: Нариси історії. Київ: «Либідь». 1997. 352 с.
15. Печенев В. Взлет и падение Горбачева: глазами очевидца (из теоретико-мемуарных размышлений 1975 рік – 1991 рік.). Москва, 1996 рік. С. 183-185.
16. Плохій С. Остання імперія: занепад і крах Радянського Союзу. – Харків, 2019. 510 с.
17. Плохій С. Чорнобиль. Історія атомної катастрофи. Харків, 2019. 400 с.
18. Шаповал Ю. І. Брежнєв Леонід Ілліч // Енциклопедія історії України : у 10 т.- Київ, 2003. — Т. 1 : А — В. — С. 325-327.
19. Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. Київ: «Генеза». 2001. 560 с.

- 20.Шповал Ю. Чьими были «наши» в Кремле-8? Газета «День» 23
червня 2021 р. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/ru/article/istoriya-i-ya/chimi-byli-nashi-v-kremle-8>
- 21.Шповал Ю. Чьими были «наши» в Кремле-9? Газета «День» 30
липня 2021 р. Режим доступу: <https://m.day.kyiv.ua/ru/article/istoriya-i-ya/chimi-byli-nashi-v-kremle-9>